

Het 'fluviatiel' karakter van het dal van de Overijsselse Vecht

P. Bremer (Provincie Overijssel, Hoofdgroep Ruimtelijke Ordening en Inrichting, Luttenbergstraat 2, 8000 GB Zwolle)

The 'fluviatile' aspect of the valley of the river Overijsselse Vecht

The major part of the valley of the river Overijsselse Vecht has been assigned to the Fluvial District. Of the various species which are regarded as characteristic for this valley, many have suffered a decline since 1976. Their present distribution supports the upstream delimitation of this part of the Fluvial District, between the villages Ommen and Hardenberg.

Inleiding

De Provincie Overijssel heeft onlangs een floristische en faunistische kartering uitgevoerd in het dal van de Overijsselse Vecht. Deze kartering was van belang voor begrenzing van de relatienota- en beheersgebieden, voor een beoordeling van waterwinning, en voor een beoordeling van de veranderingen die opgetreden zijn in de periode 1976–1989/90.¹

Het grote bestand aan verspreidingsgegevens biedt ook de mogelijkheid om de plantengeografische positie van het gebied nader te bepalen. Uitgangspunt voor dit artikel is de vraag in hoeverre het juist is geweest een belangrijk deel (niet het gehele gebied) van het dal van de Overijsselse Vecht te rekenen tot het Fluviatiele District.

Methode

In 1976 werd een inventarisatie uitgevoerd, waarbij in één seizoen het hele rivierdal werd onderzocht. Het onderzoek bestond uit het invullen van streeplijsten, het karteren van waardevolle vegetaties en een beperkte soortkartering.²

Tijdens het botanisch onderzoek werden ongeveer 950 streeplijsten ingevuld van bossen, graslandpercelen en oude rivierarmen. Op deze lijsten werden de belangrijkste en bijzondere soorten genoteerd. Er werd niet naar volledigheid gestreefd. In totaal werden circa 470 soorten genoteerd.

In 1989/90 werd het Vechtdal systematisch gekarteerd, ditmaal volgens de methode van de provinciale milieu-inventarisatie.³ Per km-hok werden meerdere streeplijsten gemaakt en vond er een uitgebreide vegetatie- en soortkartering plaats. In totaal werden in 105 km-hokken 388 streeplijsten ingevuld van de belangrijkste biotopen (bijvoorbeeld bossen, graslanden, moeras). In totaal werden ongeveer 600 soorten genoteerd. Het verschil in aantal genoteerde soorten tussen 1976 en 1989/90 hangt grotendeels samen met het vollediger invullen van streeplijsten tijdens het meest recente onderzoek.

Bij de verwerking van de gegevens van het recente onderzoek is een vindplaats gedefinieerd als een traject van 50 m (of een vak van 50 × 50 m) waarbinnen een soort is waargenomen. Bij de uitwerking is de vindplaats gerelateerd aan km-vakken. De traditionele manier van weergave is het kilometerhok, maar daarbij ontstaan onnatuurlijke begrenzingen; het ene hok bedekt bijvoorbeeld een gedeelte van het rivierdal met twee kilometer aan rivierdijken, een ander km-hok slechts een halve kilometer. Een km-vak betreft een riviergedeelte tussen twee kilometerpalen volgens de traject-aanduiding van Rijkswaterstaat. Het voordeel hiervan is dat steeds dezelfde lengte aan rivierdijk (tenminste benedenstrooms) en rivieroever wordt vergeleken. Dit geldt niet voor het oppervlak. Toch leek deze benadering zinvoller omdat de stroomdalplanten vrijwel beperkt zijn tot het rivierdal en de analyse zich richtte op begrenzing in de lengterichting van de rivier. Bij de beoordeling van de begrenzing van het Fluviaal District zijn naast 1 km-vakken ook 2 km-vakken en 5 km-vakken betrokken omdat het uitgangspunt van vergelijking (km-hok, uurhok, km-vak) arbitrair is. Voor dit artikel zijn ook recente gegevens van derden gebruikt.^{4 5 6}

Resultaten

Eerder is het fluviatiele karakter van de IJssel geanalyseerd.⁷ In totaal werd voor dit gebied uitgegaan van 93 kenmerkende soorten. Van deze soorten zijn langs de Overijsselse Vecht in 1976 30 soorten waargenomen; 33 soorten zijn waargenomen tijdens de inventarisatie in 1989/90. Daarnaast komen langs de Overijsselse Vecht vier stroomdalsoorten voor die ontbreken langs de IJssel, namelijk *Veronica longifolia*, *Dianthus deltoides*, *Herniaria glabra* en *Mentha pulegium*. In totaal zijn er in 1989/90 37 soorten waargenomen. De stroomdalflora van de Overijsselse Vecht is dus duidelijk armer dan die langs de IJssel uitgaande van het totaal aantal soorten. In Tabel 1 staan enkele soorten waarvan de verspreiding door de mens is beïnvloed. Ze zijn aangevoerd met materiaal voor versteviging van de Vechtoevers en hebben zich

Tabel 1. Lijst van stroomdalplanten in het dal van de Overijsselse Vecht met een aantal kenmerken.

Soort / trajecten	1	10	20	30	40	50	60	A	B	C	D	E	F
<i>Allium oleraceum</i>	...1.3...	2	4	1	0	2	-
<i>Allium scorodoprasum</i>	.2.2.....	2	4	2	2	1	-
<i>Cruciata laevipes</i>	.1.1.1...	3	3	6	2	2	-
<i>Senecio fluviatilis</i>	*343.....	4	20	4	4	4	-
<i>Bromus inermis</i>	2.....	3.....	6	12	0	0	6	-
<i>Carex caryophylla</i>	1.....	5	10	x	1	5	-
<i>Knautia arvensis</i>	.1.....	1	1	3	-	1	-
<i>Eryngium campestre</i>	1.2.2216*1	*684.1.378	3251.2...	21	81	16	19	23	+
<i>Cuscuta europaea</i>	25415	3...112383	2.....	17	59	6	0	17	-
<i>Herniaria glabra</i>	1.....	6	7	24	2	6	-
<i>Ononis spinosa</i>	.1.1.1.1.	1.1.....	16	23	26	15	16	+
<i>Potentilla verna</i>	.1.1.1.1.	2	2	4	6	2	-
<i>Ranunculus bulbosus</i>	x.x.x.x.x.	11	x	x	22	21	-
<i>Sedum sexangulare</i>	11.....	112	1.....	9	10	19	5	10	-
<i>Thymus pulegioides</i>	.1.1.1...	21.....	1.....	16	39	x	24	17	+
<i>Inula britannica</i>	2	2	13	1	2	-
<i>Veronica prostrata</i>	1	2	1	-	1	-
<i>Pimpinella saxifraga</i>	.1.322.	2.....	*92	332115..41	1..2...216	322133...3..2...11	29	-	30	37	35	-
<i>Galium verum</i>	x...xx.xxx	x.....	xxxxxx	x...xxx.xxx	.xxxxx...	x...x...x	.xxx...xxx	-	-	29	56	60	+
<i>Dianthus deltoides</i>	2211.	621	.1.....	1* .11.73...3	20	53	34	33	21	+
<i>Veronica longifolia</i>	1..3..	224454	13..1.121.	.1.4481..1	2*3*5*9521	3442.1...3	36	141	28	27	41

Eenmaal waargenomen (tussen haakjes nummer van traject): *Campanula rapunculoides* (21), *Clematis vitalba* (13), *Cynodon dactylon* (6), *Dipsacus fullonum* (40), *Elymus caninus* (8), *Euphorbia esula* (46), *Lamium maculatum* (8), *Mentha pulegium* (32), *Mentha longifolia* (6), *Myosotis ramosissima* (30), *Pulicaria dysenterica* (2), *Scabiosa columbaria* (4), *Sedum reflexum* (19), *Sedum album* (41), *Vicia lathyroides* (3), *Senecio paludosus* (1).

A = aantal trajecten van één kilometer waarop de soort voorkwam in 1989/90; B = totaal aantal localities (50 x 50 m) in 1989/90; C = aantal km-hokken volgens Lako (1890-1929); D = aantal km-hokken in 1976 (H.G.A. Reimerink); E = aantal km-hokken in 1989/90; F: + = soorten die op basis van 161 in 1976 en 1989/90 onderzochte localities (verspreid in het dal van de Overijsselse Vecht) per saldo op meer dan 10 localities zijn verdwenen, - = soorten die per saldo op minder dan 10 localities zijn verdwenen; * = 10 of meer vindplaatsen per traject; x = onterfied (zie p. 85).

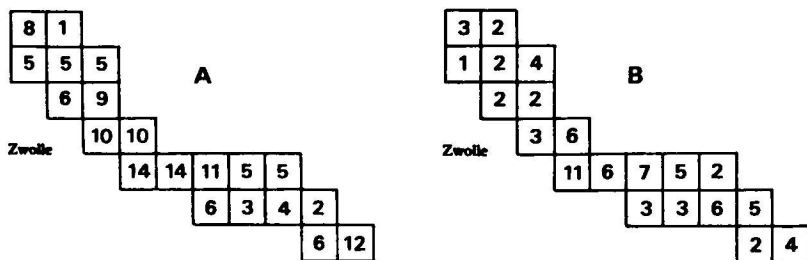

Fig. 1. Het aantal stroomdalplanten per km-hok in de benedenloop van de Overijsselse Vecht. Een aantal aangevoerde soorten is niet meegerekend (onder andere *Geranium columbinum*, *Inula conyza*). A: situatie in 1950–1980; B: situatie in 1989/90.

weten te handhaven zoals *Lamium maculatum* en *Clematis vitalba*. Deze soorten zijn daarom in Tabel 1 vermeld. Voor het rivierdal westelijk van Dalfsen worden ook *Inula conyza*, *Origanum vulgare*, *Geranium columbinum* en *Satureja vulgaris* vermeld.⁸⁹ Deze soorten hebben zich echter niet weten te handhaven.

Een aantal soorten is beperkt tot het mondingsgebied vanaf Berkum, te weten *Allium oleraceum*, *Allium scorodoprasum*, *Cruciata laevipes*, *Pulicaria dysenterica*, *Senecio fluviatilis* en *Senecio paludosus*. *Eryngium campestre* komt vrij algemeen voor tot westelijk van Ommen. Haar verspreidingsgebied komt precies overeen met de verspreiding aan het begin van deze eeuw.¹⁰ Een vergelijkbare verspreiding hebben ook *Sedum sexangulare* en *Cuscuta europaea*. De overige soorten zijn slechts vertegenwoordigd met één of enkele verspreid liggende groeiplaatsen, of komen in het hele dal meer of minder algemeen voor, zoals *Pimpinella saxifraga* en *Dianthus deltoides*. Van de 37 soorten komen slechts vier soorten vrij algemeen voor (op meer dan 20 trajecten aanwezig). *Ranunculus bulbosus* is onderteld en moet aan deze groep worden toegevoegd.

Tabel 1 geeft ook informatie over het aantal km-hokken waarin stroomdalsoorten ten tijde van Lako¹⁰ (periode 1890–1927) en in 1976² zijn waargenomen. Opvallend is de sterke achteruitgang van 7 soorten. Het gaat om *Sedum sexangulare*, *Sedum*

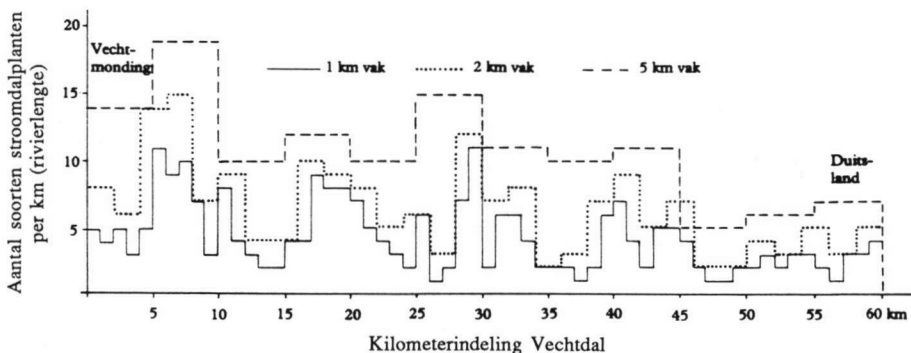

Fig. 2. Het aantal soorten stroomdalplanten weergegeven per kilometervak (—), per 2 km-vak (.....) en per 5 km-vak (---).

reflexum, *Ononis spinosa*, *Herniaria glabra*, *Inula britannica*, *Myosotis ramosissima* en *Cruciata laevipes*. Ook na 1976 is de verarming verder gegaan. Het totaal aantal waarnemingen van stroomdalsoorten (op grond van presentie in km-hokken) nam echter toe van 261 in 1976 naar 286 in 1989/90. Deze toename is vooral toe te schrijven aan de uitgebreidere inventarisatie in 1989/90. In feite is er sprake van een verarming, die wordt gemaskeerd doordat van enkele algemene soorten meer vindplaatsen zijn vastgesteld. Hoewel *Eryngium campestre*, *Ononis spinosa* en *Galium verum* op grond van het aantal km-hokken geen achteruitgang vertonen, blijkt dit wel bij vergelijking van de onderzochte locaties (Tabel 1, kolom F). Van de kenmerkende soorten heeft *Bromus inermis* zich na 1976 gevestigd. Opvallend is ook de toename van *Cuscuta europaea*; vrijwel alle groeiplaatsen liggen op de rivieroever, waar de soort woekert op ijl groeiende *Urtica dioica*.

De verarming wordt ook nog eens geïllustreerd met de gegevens zoals gepubliceerd voor de benedenloop.⁷ In Figuur 1 is het totaal aantal stroomdalplanten per km-hok weergegeven voor de periode 1950–1984 en voor 1989/90. Het verschil heeft te maken met het feit dat gegevens verzameld over een dertigtal jaren worden vergeleken met die van twee jaren (per gebied één veldseizoen), maar ook met een verarming. Juist in dit traject zijn soorten als *Thymus pulegioides* en *Ononis spinosa* sterk achteruit gegaan.

Figuur 2 geeft voor de 37 soorten de verspreiding langs de Overijsselse Vecht per 1-, 2- en 5-km-vakken. Per 1 km-vak varieert het aantal soorten van 1–15. De figuur geeft een golvend verloop waarbij de toppen naar het oosten toe steeds lager worden. Het rijkst is de omgeving van Berkum, het rivierdal in de omgeving van 'de Bron' en het Arriër Koeland. Oostelijk van Ommen worden steeds minder dan 8 stroomdalsoorten per km-vak waargenomen.

Een vergelijkbaar beeld wordt ook verkregen als wordt uitgegaan van het aantal stroomdalsoorten per 2 km-vakken. Als wordt uitgegaan van 5 km-vakken is een duidelijk dalende lijn te constateren met een duidelijke kentering westelijk van Hardenberg.

Discussie

De stroomdalflora langs de Overijsselse Vecht is nogal verarmd. Met name soorten van droge graslanden zijn achteruit gegaan. Groeiplaatsen zijn verdwenen door onder andere dijkverzwaringen en het omzetten van grasland in maïsland. Sinds 1976 is sprake geweest van een verarming op minstens 179 locaties, betreffende 140 ha.¹ Te verwachten is dat een verarming door biotoopverlies kan worden verminderd dan wel worden gecompenseerd nu een eerste begrenzing van het relatienotagebied heeft plaatsgevonden (1986–1989) en een tweede begrenzing van zowel relatienota- als natuurontwikkelingsgebied in voorbereiding is.¹¹

Opvallend is ook dat verschillende soorten binnen beschermde gebieden achteruit zijn gegaan, zoals *Inula britannica* en *Dianthus deltoides*. Deze achteruitgang laat zich niet eenvoudig verklaren, maar zou te maken kunnen hebben met onder meer de invloed van verzuring en vermessing.

In Heukels & Van Ooststroom¹² wordt het dal van de Overijsselse Vecht gerekend tot het Fluviaal District. Weeda¹³ zegt over het dal van de Overijsselse Vecht dat:

“slechts langs de benedenloop van de Overijsselse Vecht is hun aantal voldoende groot om het desbetreffende gebied tot het Fluviatiel District te laten rekenen.” Hij laat het district ‘doorlopen’ tot westelijk van Hardenberg. De hier gepresenteerde gegevens laten zien dat het district niet plotseling ophoudt, maar naar het oosten geleidelijk armer wordt aan kenmerkende soorten.

Bij een vergelijkbare analyse van de stroomdalflora langs de IJssel werden op het armste traject (benedenloop) ten hoogste nog 9 stroomdalsoorten per 1 km-vak waargenomen. Uitgaande van deze 9 soorten zou de oostgrens van het Fluviatiel District komen te liggen bij Ommen. De uitwerking met 5 km-vakken geeft een duidelijke daling te zien ten westen van Hardenberg. Op grond van deze gegevens lijkt het terecht de grens te trekken tussen Ommen en Hardenberg, mogelijk iets westelijker van de door Weeda¹³ voorgestelde grens.

Met het publiceren van verspreidingskaarten voor West-Duitsland¹⁴ is het mogelijk de herkomst van de verschillende soorten te beoordelen. Het ligt voor de hand dat de vestiging van de meeste stroomdalsoorten zich via Rijn en IJssel heeft voorgedaan. Voor 18 soorten, die in de benedenloop voorkomen en naar het oosten zeldzamer worden, lijkt dit aannemelijk, zoals voor *Allium oleraceum* en *Potentilla verna*. Voor *Veronica longifolia* en *Dianthus deltoides* functioneren Rijn/IJssel niet als leefgebied, terwijl in de bovenloop van de Overijsselse Vecht en wijde omgeving omvangrijke populaties voorkomen. Beide soorten zullen vanuit het oosten het Nederlands gedeelte van de Overijsselse Vecht zijn binnengedrongen.

Voor een derde groep van soorten vormen zowel de Rijn als Overijsselse Vecht de verbindingswegen met grote groeiplaatsen in Duitsland. *Thymus pulegioides*, die vrij algemeen is in Duitsland, kan zowel via het Duitse deel van de Vecht als via de Rijn/IJssel in het Nederlandse deel van de Overijssels Vecht terecht zijn gekomen. Tot deze categorie laten zich 17 van de 37 soorten rekenen.

1. M. A. Heinen, P. Bremer, J. Brouwer & A. J. Dijkstra, 1993. Flora en fauna van het Vechtdal. Basisrapport milieu-inventarisatie provincie Overijssel.
2. H. G. A. Reimerink, J. G. Bokhorst, J. W. Grotenhuis & C. W. M. van Scharenburg, 1980. Integraal Structuurplan Noorden des lands. Regionaal milieuonderzoek. Deelrapport 22.
3. Provincie Overijssel, 1986. Handleiding milieu-inventarisatie.
4. R. van Leeuwen, 1992. Basiskartering vegetatie object Vechtdal 1991. Staatsbosbeheer.
5. W. Altenburg, C. Zoon & E. Wymenga, 1990. De vegetatie van het relatienotagebied Vechtdal. D.B.L. publicatie nr 34. Veenwouden.
6. Recente floristische gegevens zijn ontvangen van A. Corporaal (NBLF), J. Kleuver (SBB) en J. Bredenbeek (SBB).
7. P. Bremer & T. J. de Kogel, 1988. Floristische aspecten van de IJssel. *Gorteria* 14: 35–46.
8. A. Corporaal, 1985. Atlas van de flora van de oostelijke IJssel–Vechtdal.
9. A. Goutbeek, 1983. Een kalkflora bij Dalfsen. *Gorteria* 11: 236.
10. D. Lako, 1890–1929. Carthografische flora van Overijssel.
11. Provincie Overijssel, 1992. Ontwerp-Beleidsplan Natuur en Landschap Overijssel 1992–1998.
12. H. Heukels & S. J. van Oostroom, 1970. Flora van Nederland. Wolters-Noordhoff, Groningen.
13. E. J. Weeda, 1990. Over de plantengeografie van Nederland. In: R. van der Meijden, Heukels' Flora van Nederland (ed. 21): 16–24. Groningen.
14. H. Haeupler & P. Schönfelder, 1989. Atlas der Farn- und Blütenpflanzen der Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart.